

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.09>

ЕКСПЕРТ З ПИТАНЬ ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: НОВЕЛА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Устюжанінова Ольга Тарасівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Гресько Мирослава Олександрівна,
здобувачка вищої освіти 4 курсу
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

У статті визначено поняття, організація та реалізація експерта з питань права. Висвітлена проблематика розвитку та ефективність функціонування системи інституту експерта з питань права та проаналізовано правову структуру реалізації такої діяльності.

Детальному аналізу піддано наявні недоліки та суперечності правової регламентації використання фахової думки експерта в частині невизначеності ступеня обов'язковості висновку експерта з питань права як процесуального документа.

Авторами проаналізовано ефективність та доцільність даного інституту, оскільки, з одного боку, діяльність експерта з питань права спрощує механізм застосування положень іноземного законодавства та міжнародної судової практики, а з іншого боку, суперечить принципу «*jus novit curia*» (суд знає право).

В результаті дослідження даної теми виявлено недосконалість інституту експерта з питань права в цивільному судочинстві. Особливу увагу приділено законодавчим прогалинам у вимогах до експерта з питань права, а саме відсутності норм, які б давали чіткі відповіді на питання щодо «визнаності» фахівця у галузі права. Зокрема, які умови визнання особи, а також хто повинен визнавати особу, як фахівця в галузі права. Для врегулювання даного питання, внесено пропозицію створити Єдиний реєстр експертів з питань права, наведено приклади можливих критеріїв визначеності як фахівця в галузі права. Також в ході дослідження виявлено правову колізію щодо визнання висновку експерта, як доказу, з аналізу норм ЦПК України та Закону України «Про міжнародне приватне право».

Доведено, що висновки експерта у галузі права мають рекомендаційний характер для суду, є письмовою думкою визнаного науковця (вченого) в певній галузі права та поділяються на дві групи: 1) висновки щодо застосування аналогії (права чи закону); 2) висновки щодо встановлення змісту норм іноземного права в контексті ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право». Обґрунтовано тезу, що суд має право посилатися в судовому рішенні на висновок експерта в галузі права як на джерело

відомостей, які в ньому містяться, але має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Ключові слова: експерт з питань права, спеціальні знання, висновок в галузі права, аналогія закону, аналогія права, законодавство іноземних держав, права та обов'язки експерта з питань права.

EXPERT ON LAW IN CIVIL PROCEDURE: A NOVEL OF THE PROCEDURAL CODE OF UKRAINE. INTERNATIONAL EXPERIENCE

Ustiuzhaninova Olha Tarasivna,
Associate Professor of the department
of professional and special disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

Hresko Myroslava Oleksandrivna,
4th year graduate
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

The article defines the concept, organization and implementation of a legal expert. The problems of development and efficiency of functioning of the system of the institute of the expert on the law are covered and the legal structure of realization of such activity is analyzed.

The existing shortcomings and contradictions of the legal regulation of the use of the expert opinion in terms of uncertainty of the degree of obligation of the opinion of the expert on the law as a procedural document are subjected to a detailed analysis.

The authors have analyzed the effectiveness and expediency of this institution, because, on the one hand, the work of a legal expert simplifies the mechanism of application of foreign law and international jurisprudence, and on the other hand, contradicts the principle of "jus novit curia" (court knows the law).

In the course of a detailed study of this topic, the imperfection of the Institute of expert of law in civil justice was identified. Particular attention in the study is paid to the legislative gaps in the requirements of the expert on the law, namely the lack of norms that would give clear answers to the question of "recognition" of a specialist in the field of law. In particular, what the conditions for recognizing a person as a specialist in the field of law are, and who has to recognize a person as a specialist in the field of law. To resolve this issue, the proposal to create the Unified Register of Legal Experts is introduced; examples of possible criteria of definition as a specialist in the field of law are given. The study also revealed a legal conflict over the recognition of the expert's opinion as evidence on the analysis of the CPC of Ukraine and the Law of Ukraine "On Private International Law".

It is proved that the conclusions of the expert in the field of law are advisory in nature, are the written opinion of a recognized scientist (scientist) in a particular field of law and are divided into two groups: 1) conclusions on the application of the analogy of law; 2) conclusions on clarifying the content of foreign law. The argument that the court has the right to refer in a court decision to the expert's opinion in the field of law as a source of information contained in it, but must draw independent conclusions on the relevant issues is substantiated.

Key words: law expert, specialist knowledge, conclusion in the field of law, analogy of law, analogy of right, legislation of foreign states, expert's rights and obligations.

Актуальність теми. На сьогодні, Україна є однією з сучасних держав світу, яка активно розвивається та рухається в напрямку інтеграції до Європейського союзу.

Інститут експерта з питань права є досить важливою темою не тільки для нашої країни, але і для інших держав світу. Адже експерт з питань права є невід'ємним атрибутом та важливим інструментом реалізації правової діяльності для держави.

Подальший аналіз даної тематики надасть змогу ефективно оцінити функціонування експерта з питань права в цивільному судочинстві, вивчити позитивні моменти та недоліки у регламентуванні його статусу. Експерт з питань права є необхідний, коли справа доходить до дійсно складних та специфічних випадків застосування норм іноземного права або аналогії права чи закону. Зокрема, однією з таких новел є закріплення правосуб'єктності експерта з питань права як учасника судового процесу й розкриття правової природи і змісту його висновку.

Процесуальна регламентація правового статусу експерта з питань права за останні кілька років аналізувалася у працях І.А. Бутирської, О. Кармази, Д. Кушерця, Б.Ю. Ребриш, Ю. Рябченко, М. Шепітько, А. Штефана, І. Озерського, Н. Зозулі й ін.

Метою статті є висвітлення сутності та проблематики діяльності експерта з питань права, а також визначення можливих шляхів удосконалення системи інституту експерта з питань права.

Предметом виступає безпосередньо інститут експерта з питань права.

Результати дослідження. На теперішній час в юридичній літературі України, як правило, проблеми участі в судовому процесі експерта з питань права розкрито через призму науково-практичного аналізу Закону України «Про міжнародне приватне право» [1], за якою суд може звернутися до експерта щодо встановлення змісту норм іноземного права.

Однією із новел, яка присутня в оновлених процесуальних кодексах, є запровадження інституту експерта з питань права. Однак регламентація цього інституту є недосконалою та, як наслідок, очевидно провокуватиме низку запитань при застосуванні цих положень на практиці.

Тобто в цих законодавчих актах закріплено вимоги, яким повинен відповідати експерт з питань права, а саме: мати науковий ступінь (доктора філософії або кандидата наук чи доктора наук), який підтверджується відповідним дипломом, і бути визнаним фахівцем у галузі права.

Натомість правова конструкція «визнаний фахівець у галузі права» є дискусійною, оскільки має оцінний характер, а тому на практиці виникнуть проблеми із пошуком «визнаних фахівців» у галузі права [2, с. 45].

У зв'язку з цим, вважаємо, що під час прийняття судом рішення про допуск експерта з питань права до участі в справі та долучення його висновку до матеріалів справи варто брати до уваги такі критерії, як:

- досвід наукової роботи в галузі права;
- наявність наукових публікацій у фахових виданнях України й іноземних держав, включених до міжнародних наукометричних баз даних, та опублікованих після присудження наукового ступеня;
- наявність документа, що підтверджує присвоєння вченого звання;
- ступінь активності участі в конференціях, симпозіумах, круглих столах, яка підтверджується опублікуванням тез його виступу;
- стажування й навчання за кордоном, які підтверджуються відповідними документами та які легалізовані в порядку, встановленому чинними міжнародними договорами України, тощо [2, с. 46].

В той час як по перших питаннях відповіді є більш очевидними (хоча й не однозначними), то на останні з них відповісти взагалі неможливо. Хто буде визначати «визнаність» фахівця в галузі права? Чи це повинен бути професор із університету з багаторічним досвідом та низкою наукових публікацій, чи адвокат, який є активним в соцмережах та визнаний серед представників правової спільноти? До того ж «визнаність» експерта одним учасником судового розгляду може не бути абсолютною для іншого, який вправі оспорити допуск такої особи в судовий процес.

Б. Ю. Ребриш наводить приклади іноземного досвіду: так, найбільш відомим прикладом є так звані *amicus curiae*, що дослівно означає «друг суду». Це особа (до того ж не тільки фізична), яка не є процесуальною стороною у справі, володіє виключними юридичними або професійними знаннями з важливої теми, що має місце в конкретній справі, і водночас бере участь в її розгляді з метою сприяння ухваленню справедливого судового рішення [3, с. 117].

У результаті своєї роботи такі «друзі суду» надають суду, що розглядає конкретну справу, *amicus curiae brief*, тобто свою думку, погляд, звіт.

Особливо розповсюджена така форма правової експертизи у США та Великій Британії, однак інколи вона застосовується і в країнах з правовими системами континентального права.

Водночас дещо схожою формою правової експертизи є інститут генеральних адвокатів, які діють у структурі суду Європейського Союзу (Європейський суд справедливості, Люксембург). Такі «адвокати» надають допомогу суддям, пишучи необов'язкові письмові висновки, що містять рекомендації з розгляду конкретної справи [3, с. 118].

Наголосимо, норми Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК), Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК) та Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) встановлюють виключний перелік питань, щодо яких надається висновок експерта в галузі права.

Так, наприклад, згідно із положенням ЦПК України експерт у галузі права надає висновок щодо:

- 1) застосування аналогії закону чи аналогії права;
- 2) змісту норм іноземного права згідно з їх офіційним або загальноприйнятим тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі [4].

Тому доходимо висновку, що висновок експерта в галузі права стосується лише:

- 1) застосування аналогії закону чи аналогії права до конкретних спірних суспільних відносин;
- 2) встановлення змісту норм іноземного права в контексті Закону України «Про міжнародне приватне право».

Отже, з інших питань, які виходять за межі ЦПК України, висновок експерта в галузі права не подається. Однак, проаналізувавши судову практику, доходимо висновку, що траплялися випадки, коли сторони заявляли клопотання про долучення до справи висновку експерта у галузі права з питань, які виходять за межі норм ЦПК України.

У нас теж можна навести приклади залучення сторонніх чи внутрішніх спеціалізованих органів та організацій для надання допомоги судам, однак вони стосуються саме найвищих судових установ України [5, с. 47].

Наприклад, Конституційний Суд, нерідко розсилаючи відповідні запити до провідних юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ, отримує висновки, які зазвичай мають форму висновку науково-правової експертизи, проведеної відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» [6].

Уведення до складу учасників судового процесу експерта з питань права відповідає вимогам законодавства України та має коріння в джерелах права іноземних держав.

Інститут експерта з питань права сприятиме формуванню в Україні незалежної, ефективною й передбачуваною судовою політикою. Разом із тим норми ЦПК України, ГПК України та КАС України у частині встановлення процесуальних прав та обов'язків експерта з питань права, порядку дослідження експертного висновку [5, с. 68].

Так, за нормами Закону України «Про міжнародне приватне право», у процесі застосування права іноземної держави суд чи інший орган встановлює зміст його норм згідно з їх офіційним тлумаченням, практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі.

З метою встановлення змісту норм права іноземної держави суд чи інший орган може звернутися в установленому законом порядку до Міністерства юстиції України чи інших компетентних органів та установ в Україні чи за кордоном або залучити експертів.

Тобто, Закон України «Про міжнародне приватне право» закріплює кілька шляхів встановлення змісту норм іноземного права. Один із них – залучення експерта [1].

Отже, закріпивши імперативний припис, що висновок експерта з питань права не є доказом, норми зазначених вище кодексів спонукають суд та сторони використати інші шляхи встановлення змісту норм іноземного права, зокрема, звернутися до компетентних органів або установ за кордоном тощо.

Однак на практиці це може призвести до порушення розумних строків встановлення змісту норм іноземного права і, як наслідок, до застосування права України (ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право») [1].

На наше переконання, залучення експерта в галузі права має деякі переваги перед іншими шляхами встановлення змісту норм іноземного права.

Зокрема, за часом отримання інформації, необхідної для подальшого розгляду справи в суді, цей шлях є коротшим від інших шляхів, визначених у Законі України «Про міжнародне приватне право».

Разом із тим варто констатувати, що залишається відкритим питання про неупередженість та компетентність експерта в галузі права тощо.

Одночасно із законодавчими колізіями та прогалинами, занепокоєння серед правників викликало запровадження цього інституту загалом.

Так, існує думка, що введення в судовий процес експерта, який надаватиме свої висновки з питань права, суперечить принципу «*jus novit curia*» («суд знає право»), який означає, що кожен професійний суддя є юристом, тобто по суті він сам і є експертом з правових питань і повинен краще за будь-якого спеціаліста самостійно їх вирішувати.

Водночас, як ми зазначали вище, це є визнаною міжнародною практикою, яка спрямована на якісне вирішення справи по суті та винесення законного і обґрунтованого рішення [7, с. 62].

Говорячи про роль висновків експерта з питань права, зауважимо, що згідно ЦПК України вони не є доказом, а мають допоміжний (консультативний) характер і тому не є обов'язковим для суду. Водночас суд може посилатися в рішенні на висновок експерта у галузі права як на джерело відомостей, які в ньому містяться, та має зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Тому, виходячи з системного аналізу даної статті, можна дійти висновку, що статус такого експерта є допоміжний і, слідуючи принципу процесуальної економії, суд взагалі може уникати такого залучення. Це пояснюється, зокрема тим, що суд може або не брати до уваги наданий висновок, або навіть якщо він посилається в рішенні на такий висновок, то все-одно необхідно буде зробити самостійні висновки щодо відповідних питань.

Можна також звернути увагу на термінологічну колізію, яка міститься в усіх трьох процесуальних кодексах.

Так, в статті, де йдеться про процесуальний статус експерта, вживається поняття «експерт з питань права», натомість в параграфі, присвяченому висновку такого експерта, його вже називають «експертом у галузі права». Такі незначні, на перший погляд, колізії також можуть стати причиною недоречних дискусій у суді.

Окрім цього, варто також зазначити, що у новоприйнятих кодексах законодавець не передбачив норми, відповідно до якої такий експерт попереджається про відповідальність за завідомо неправдивий висновок або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. За таких обставин на практиці можуть виникнути сумніви щодо правдивості його висновку [7, с. 63].

Підсумовуючи наведене, можна сказати, що судова практика ще дуже обачливо ставиться до цього новоутвореного інституту процесуального права, хоча він і відомий процесуальному законодавству західноєвропейських країн.

Висновки. Залучення експерта з питань права в судовий процес дозволяє вирішити справу з подоланням прогалин і колізій у правовому регулюванні спірних відносин, подолати прогалини в законодавстві, а також вірно розтлумачити норми іноземного права.

Зокрема, на нашу думку, слід детально виділити критерії «визнаності» як фахівця у галузі права, створити Єдиний реєстр експертів з питань права, оскільки це в свою чергу суттєво скоротить час пошуку компетентного юриста, який володіє необхідними знаннями, а також унеможливить випадки недопущення експерта з питань права до цивільного процесу.

Список використаних джерел:

1. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 32-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 15.11.2021).
2. Бутирська І.А. Правовий статус експерта з питань права у господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Серія Право. Випуск 48. Том 1. 111 с. (дата звернення 15.11.2021).
3. Ребриш Б.Ю., Ребриш А.С. Проблеми правового статусу експерта з питань права в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. 361 с. (дата звернення 15.11.2021).
4. Цивільно-процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 40-41,42-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 15.11.2021).
5. Штефан А. Висновок експерта у цивільному судочинстві. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2018. № 2. 289 с. (дата звернення 15.11.2021).
6. Про наукову і науково-технічну експертизу: Закон України від 10.02.1995 № 9-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15.11.2021).
7. Кармаза О. В., Кушерець Д. О. Експерт з питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. 326 с. (дата звернення 15.11.2021).